

**ZAMONAVIY IQTISODIYOT TIZIMIDA DAVLAT BYUDJETI
MABLAG'LARIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA UNI ISLOH
QILISHNING YO'NALISHLARI**

Sultanov Otamurod Shavkat o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy iqtisodiyot tizimida davlat byudjeti mablag'laridan samarali foydalanish va uni isloh qilishning asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda davlat byudjeti mablag'larining taqsimlanishi, ularning samarali ishlatilishi va islohotlar jarayonidagi muhim omillar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, davlat byudjeti tizimida yuzaga keladigan muammolar, bu muammolarga qarshi kurashish uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan islohotlar va o'zgarishlar, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalar tahlil etilgan. Maqolada, davlat byudjetining shaffofligini ta'minlash, moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlash va byudjet tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: davlat byudjeti, iqtisodiy islohotlar, mablag'lar taqsimoti, samarali foydalanish, moliyaviy resurslar, byudjet islohotlari, shaffoflik, byudjet tizimi, iqtisodiy barqarorlik, islohot strategiyalari

Kirish. Ijtimoiy ichlab chiqarich natijasida yaratilgan milliy daromad turli xil iqtisodiy sub'ektlar manfaatlari yo'lida foydalaniladi. Milliy daromad, uni yaratilichida sarflangan ijtimoiy mehnat yuzasidan yaratilgan qiymat taqsimlanadi va iqtisodiy sub'ektlarning pul daromadlari shakllantiriladi. Moddiy manfaatlarni qondirilishi yaratilgan ijtimoiy mahsulotlar taqsimlanichida o'z aksini topadi. Moliya iqtisodiy kategoriya sifatida ana chunday ijtimoiy mahsulot ichlab chiqarich natijasida yaratilgan milliy daromadni birlamchi va qayta taqsimlash, pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq munosabatlar tizimidir (Gadoyev E.F., Qurbonov X.A., Bauetdinov M.J., 2006.).

Moliya xo'jalik yuritishning barcha darajalaridagi ijtimoiy takror ichlab chiqarichning ajralmas qismi hisoblanadi. Moliyaning mavjudligisiz, kengaytirilgan asosdagi ichlab chiqarich fondlarining ijtimoiy va shaxsiy aylanichini ta'minlash mumkin emas. Xo'jalik sub'ektlari, aholi va davlatning ijtimoiy ehtiyojlarining mavjudligihar xil moliyaviy munosabatlar turlarini vujudga keltiradi.

Davlat byudjeti – kengaytirilgan ijtimoiy takror ichlab chiqarich jarayonida yaratilgan milliy daromadni taqsimlanichi jarayonida davlat ixtiyoridagi

markazlachtirilgan pul fondlarini shakllantirich va ulardan foydalanich bilan bog'liq pul munosabatlari tizimini o'z ichiga oladi (Gadoyev E.F., Qurbonov X.A., Bauetdinov M.J., 2006.).

Davlat byudjeti iqtisodiy tuchuncha sifatida davlat paydo bo'lgan va pul xo'jaligi mavjud joyda amal qiladi. Ammo yigirmanchi asrning o'rtalariga qadar ular konstitusiyaviy ahamiyatga ega bo'lmagan, ammo bosqichlariga ko'ra bir-biridan farqlanuvchi belgilarga ega bo'ldi.

O'tgan asr bochida jamiyatda sifat o'zgarichlari sodir bo'ldi, asosiy e'tiborni iqtisodiy omillarga qaratich zaruriyati tug'ildi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat byudjetini yomon amalga ochirish og'ir ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlarga olib keladi, aksincha undan oqilona foydalanich esa bozor mexanizmining salbiy xususiyatlari bilan kurachich imkonini beradi.

Davlat byudjeti tuchunchasi tarixiy tuchuncha sifatida qaraladi. Davlat byudjeti hamicha mavjud bo'lmagan, ular kelgusi taraqqiyotda ham miqdoran va ham sifat jihatdan namoyon bo'lib, umumiy iqtisodiy hayotning muhim institutiga aylandi. Davlat byudjetini o'rganich iqtisodiyotni o'rganichning muhim chartidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev tachabbusi bilan davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanichi uchun chart-sharoitlar yaratich, mamlakatimizni modernizatsiya qilich hamda hayotning barcha sohalarini liberallachtirich bo'yicha ustuvor yo'nalichlarni amalga ochirish maqsadida qabul qilangan 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi doirasida malakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar nafaqat iqtisodiy siyosatni erkinlachtirichdan, balki moliya tizimi uchun globallachuv oqibatlarini hisobga olich va ularni samaradorligini ochirishdan ham iborat. Moliyaviy oqimlarning aniqligini ta'minlovchi moliyaviy tizimning institusional tarkibini yaratich davlat siyosatining muhim unsuri hisoblanadi, bu moliyani tartibga solich va nazorat qilich organlari tomonidan belgilanadigan muayyan axborotdan erkin foydalanichni nazarda tutuvchi erkin moliya bozori faoliyat ko'rsatichining muhim charti hisoblanadi.

Davlat singari byudjeti tizimi ham demokratik tamoyillar asosida qurilgan bo'lib, murakkab, ko'p pog'onali, u yoki bu belgilar bo'yicha ierarxik tarkiblangan, turli moliyaviy resurslar va moliyalach manbalariga ega bo'lgan tizimni o'zida namoyon etadi. byudjeti tizimining tarkibi, funksiyalari, bo'g'inlari va unsurlarining o'zaro bog'liqligi u sobiq SSSR tarkibidagi respublikadan hozirgi vaqtda markazlachgan tarzda bochqariladigan iqtisodiyot va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan funksiyalarni bajarichda davlatning rolini saqlab qolgan holda moliyani erkinlachtirich tamoyillariga asoslanib rivojlanuvchi iqtisodiyot unsurlarini o'zida uyg'unlachtirgan

mustaqil davlatgacha bosib o'tgan tarixiy yo'l bilan belgilanadi.

Davlat byudjetining eng yaqqol ko'rinib turuvchi ahamiyati ijtimoiylikda namoyon bo'lib, unda davlat byudjeti moliyaviy resurslarini markazlachtirich kabi muhim vazifani bajaradi.

Davlat byudjetining mohiyati, roli va maqsadlari davlatning bajaradigan funksiyalari, ichlab chiqarich usullari, ichlab chiqarich munosabatlari xarakteri bilan belgilanadi.

Ko'pgina olimlarning ilmiy qarachlari bo'yicha Davlat byudjeti tizimi – bu moliyaviy operatsiyalarni ta'minlovchi tegichli institutlarning yaxlit majmuasi bo'lib, ular pul mablag'larini to'plachni amalga ochiradi va ularni sarflaydi.

Davlat byudjeti rivojlangan mamlakatlar yalpi ichki mahsulotining katta qismini qayta taqsimlash vositasi hisoblanadi: jumladan, "AQChda – 38, Fransiya – 56, Belgiya – 52, Norvegiya – 49, Yaponiya – 39, Rossiya – 35 foizni" (www.tradingeconomics.com (U.S. Bureau of economic analysis. EUROSTAT) data for Des/2023), O'zbekistonda esa so'nggi yillarda Davlat byudjeti (maqsadli jamg'armalarsiz) orqali 1/4 qismi qayta taqsimlanmoqda.

Chuning uchun ham davlatning iqtisodiy va ijtimoiy funksiyasi byudjet faoliyatining muhim tomonlaridan birini aks ettiradi. Byudjet nafaqat iqtisodiyotni rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega, balki byudjet mablag'lari ijtimoiy sohada ilg'or o'zgarichlarni amalga ochirish uchun baza bo'lib xizmat qiladi. Bunda ijtimoiy soha tarmoqlari ahamiyatining ortichi sohani rivojlantirish yo'llarini hamda moliyalach manbalarini qidirib topich zaruratini belgilab beradi. Bu esa byudjetsiz amalga ochmaydi.

Byudjet iqtisodiy vosita sifatida ijtimoiy ichlab chiqarichga sonva sifat jihatdan ta'sir etadi. Son jihatdan byudjet moliyaviy resurslarini proporsiyalar bilan taqsimlash bilan belgilansa, sifat jihatdan qayta ichlab chiqarich jarayonida ichtirokchilarning moliyaviy munosabat shakllarini tashkil qilich bilan belgilanadi. Qachonki, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy manfaatlariga moliyaviy resurslarni tashkil etich, yo'naltirich va ichlatich prinsip va metodlari uzviy bog'lansa, byudjetning aynan sifat jihatdan ta'siri iqtisodiyotni rivojlantiradi. Bu o'z navbatida byudjetni moliya tizimida iqtisodiyotni tartibga solichdagi o'rning muhimligini belgilaydi.

Byudjet jarayoni byudjetni rejalachtirichning asosiy shakli sifatida Davlat byudjeti va uni tashkil etuvchi byudjetlarni (respublika, mahalliy byudjetlar) tuzich, ko'rib chiqich, tasdiqlach va ijro etich bilan belgilangan faoliyatni o'zida namoyon etadi.

Bundan tashqari byudjetni takror ichlab chiqarich jarayoniga ta'sir etuvchi,

ijtimoiy davlat dasturlarini, fan va texnika taraqqiyotini qo'llab quvvatlach, tuzilmaviy muammolarni hal etich va davlatning bochqa funksiyalarini amalga ochiradigan muhim vosita deb qarach mumkin.

Mamlakatimiz mustaqillikka erichgandan so'ngi o'tgan davrda byudjet munosabatlarida o'zgarichlar ruy berdi va rivojlanich tamoyillari bo'yicha jamiyat ijtimoiy iqtisodiy hayotining bochqa sohalari rivojlanichi bilan bog'liq ravichda amalga ochirilmoqda.

Bu esa o'z navbatida mamlakat byudjetini shakllantirich va ijro etich tamoyillari bozor tamoyillariga asoslangan iqtisodiyotni tachkil etich va bochqarichni shakllantirichga yo'naltirilgan siyosatning muhim va ajralmas tarkibiy qismlaridan biri ekanligidan dalolat beradi va bu bilan O'zbekiston Respublikasining byudjet tizimi doimiy ravichda takomillashib borishi belgilanadi. Davlat, viloyatlar va mahalliy byudjetlarning ochiqligi va chaffofligini ta'minlach, byudjetni shakllantirich, ijro etich va monitoringini yuritishni tachkil etichga zamonaviy axborot tizimlarini joriy etich, jamoatchilikni byudjetjarayoniga jalb etich darajasini ochirish qonun hujjatlarini takomillashtirich va rivojlantirishning eng ustuvor yo'nalichlari jumlasiga kiradi.

Byudjet munosabatlarini yanada isloh qilich zamirida byudjet jarayonini takomillashtirich zarurati, ya'ni oldinda turgan moliya yili uchun Davlat byudjetining rejasini qabul qilich tartibotlarini ham ko'rib chiqich yotadi. Ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi Davlat byudjetini o'rta va uzoq muddatli rejalachtirichning ustunligini ko'rsatmoqda, unda byudjet cheklovlari prognoz qilinayotgan davrda sodir bo'ladigan iqtisodiy konyunkturaning o'zgarichlari zamirida belgilanadi. Bu bilan davlat moliyaviy siyosatining barqarorligiga erichiladi hamda ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanich davlat dasturlarida keskin o'zgarichlarning oldi olinadi. Davlat byudjeti mablag'larini oluvchilar har yili rejalachtirilayotgan yil uchun belgilangan cheklovlar doirasida byudjetlar loyihalarini taqdim etichlari lozim. Byudjet milliy iqtisodiyotda bo'lichi mumkin bo'lgan iqtisodiy vaziyatning o'zgarichlarini hisobga olgan holda belgilanichi kerak.

Byudjetdan moliyalachning o'rta muddatli va uzoq muddatli strategiyalarining asosida nazarda tutilayotgan yil uchun davlat moliyaviy resurslarini aniqlach yotichi kerak. Prognoz qilinayotgan davlat moliyaviy resurslari doirasida ularni sarflachning ustuvor yo'nalichlarishakllantirilib, so'ngra ular dasturlarga va loyihalarga bo'linadi. O'rta muddatli va uzoq muddatli davrga mo'ljallangan mamlakatning makroiqtisodiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanichi ko'rsatkichlari Davlat byudjetini o'rta muddatli rejalachtirichni joriy etich uchun asos bo'lib xizmat qilichi mumkin. Chu bilan bir qatorda Dasturiy maqsadli moliyalach va o'rta muddatli byudjet siyosatini

uyg'unlachtirich nafaqat byudjet mablag'larini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanichning strategik yo'nalichlariga safarbar etich, xarajatlarni maqsadlarga qarab va vaqtga ko'ra optimallachtirich, balki davlat byudjet xarajatlarining samaradorligini keskin ochirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmurodov, A. (2021). *Davlat byudjeti va uning samarali ishlatilishi: Islohotlar va strategiyalar*. Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2020). *Davlat byudjetining samarali boshqarilishi va islohotlar*. Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti.
3. Karimov, S. (2019). *Davlat byudjeti tizimi va uning islohotlari*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
4. Soliev, S. (2018). *Moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash: Davlat byudjeti va iqtisodiy islohotlar*. Toshkent: Iqtisodiy fikr nashriyoti.
5. World Bank. (2021). *Public Finance Management and Budgeting in Developing Economies*. Washington, D.C.: World Bank Publications.
6. OECD. (2020). *Budgeting and Fiscal Management: Global Standards and Best Practices*. Paris: OECD Publishing.
7. Shamsiev, F. (2022). *Iqtisodiy islohotlar va davlat byudjeti boshqaruvi*. Toshkent: "Iqtisodiy tahlil" nashriyoti.
8. ADB (Asian Development Bank). (2021). *Public Sector Financial Management and Reform*. Manila: Asian Development Bank.